FLORICA DIMITRESCU

CUVINTE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHE A B S E N T E DIN DELR, VOL. I, LITERELE *A–B*

Pentru Stela Toma la ceas aniversar, cu veche afecțiune

Țin ca încă de la început să felicit pe responsabilii şi pe toți colaboratorii la primul volum din *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR, vol. I, 1, 2011, A–B şi vol I, 2, 2012, A–B) pentru activitatea lor de înalt nivel ştiințific, pentru munca lor extrem de grea, migăloasă şi plină de responsabilitate, depusă în folosul ştiinței lingvistice din țara noastră. În acelaşi timp, nu pot să las la o parte unele carențe ale dicționarului luat în discuție, printre care câteva referitoare la o serie de cuvinte a b s e n t e dintre termenii atestați în textele româneşti cunoscute a aparține secolului al XVI-lea.

Înainte de a trece la „miezul" subiectului propus aici, credem că este necesar să se dea o „explicație" despre tema pe care ne-am propus să o dezvoltăm în rândurile următoare. Oricine se poate întreba de ce am ales să discutăm despre câțiva termeni l i p s ă, de ce, cu alte cuvinte, am căutat/ găsit „pete în soare"? Ținem să precizăm că, în general, suntem de acord cu acei cercetători ai limbii române care susțin, pe bună dreptate, că nu este prea uşor să i se poată reproşa autorului unei lucrări că s-a axat pe o anumită cale de abordare a temei alese şi, în consecință, că a putut „selecta" termenii considerați necesari demonstrației sale. Numai că, în situația volumului la care ne referim, acesta nu este emanația unui autor oarecare sau chiar al unui oarecare colectiv de autori, ci este o lucrare cu un pronunțat caracter ştiințific, la care au colaborat numeroşi colegi de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti şi de la Catedra de limba română de la Facultatea de Litere a Universității din Bucureşti, plus câțiva de la centre universitare diferite; toți, sub oblăduirea Academiei Române, şi-au concentrat forțele pentru a elabora *Dicționarul etimologic al limbii române*. Aici să ni se dea voie să facem o observație privitoare la conținutul paragrafului **8.2.** al *Normelor lexicografice* (p. XXI) din dicționarul apărut în 2011, unde întâlnim următoarea propoziție, cel puțin surprinzătoare: „Nu se menționează sursele în DELR", ceea ce înseamnă că nu vom găsi „suportul" material al c i t a t e l o r despre care se ştie că reprezintă adevărata „carne", „substanța" dicționarelor ştiințifice, sursele fiind „martorii" din epocă ai limbii din etapele ei trecute! Astfel, pentru a ne limita la o singură ilustrare, ce ar vrea să spună, de exemplu, la termenul *babă* (p. 169), anul *1620*, când în binecunoscutul *Dicționar al limbii române vechi* al regretatului nostru coleg Gheorghe Mihăilă (DLRV) – lucrare care, de altfel, apare în *Bibliografia* de

DACOROMANIA, serie nouă, XXIV, 2019, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 9–19

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

la p. XLI – acest termen este datat, pe drept cuvânt, cu… o sută de ani mai înainte, în *1520*, an susținut de un citat edificator. Dacă este să ne referim la prima fază de limbă română scrisă cu care venim în contact, trebuie precizat de la bun început că stratul cronologic de limbă română veche din sec. al XVI-lea este esențial pentru determinarea etimologiilor, a semanticii termenilor etc. În acelaşi timp, nu se aminteşte nimic despre vreo strădanie în vederea excerptării unor exemple din t e x t e l e din sec. al XVI-lea, ceea ce are drept consecință o serie de „datări" fără justificări, odată ce nu sunt însoțite de succinte contexte, singurele în care cuvintele „trăiesc" şi îşi dezvoltă, nu de puține ori, noi accepțiuni. Informată despre diverse recenzii ale dicționarului în discuție, atât în țară cât şi în străinătate, am reținut că i s-au adus, pe lângă unele elogii meritate cu prisosință, o serie de critici întemeiate, propunându-se anumite soluții la care credem că autorii au de meditat; de asemenea, opinia noastră este că ar trebui ca în volumele următoare, cel puțin din perspectiva textelor vechi, să se adauge şi o atentă revizuire chiar de la bază, a i n v e n t a r u l u i d e c u v i n t e la care ne vom referi concret în articolul de față. Această problemă, a inventarului de cuvinte, a fost atent resimțită chiar de autorii primului volum, apărut în anul 2011 (I, 1), odată ce în anul imediat următor, 2012, s-a simțit necesitatea tipăririi unui „tiraj nou, revizuit" (I, 2) în care s-a îmbogățit semnificativ lista termenilor-titlu. Din păcate, al doilea tiraj a fost prea puțin „popularizat" şi din ceea ce este scris pe coperta volumului apărut în anul 2012 nu se poate înțelege ce conține, odată ce aceasta este identică cu cea a primului tiraj. „Revizuirea" se exprimă concret în numărul diferit de pagini al primului tiraj, care are 473 de pagini, şi al celui de al doilea, care conține 552 de pagini. Aceasta explică şi de ce într-o primă redactare a articolului de față, bazat pe primul tiraj, cel din 2011, numărul de cuvinte absente din limba veche română a fost mai ridicat decât cel, mai mic, rezultat din studierea tirajului al doilea, tipărit un an mai târziu.

Încă de când am început să lucrez la Catedra de istorie a limbii române de la Facultatea de Litere a Universității Bucureşti – fiind numită preparatoare în anul 1949, pe când eram studentă în anul al treilea, de marele nostru profesor Alexandru Rosetti – am fost atrasă de limba veche românească. Stabilirea unor etimologii, sarcină de bază pentru cine studiază istoria lexicului românesc, este, de asemenea, legată de cunoştințele obligatorii de limbă veche. De aici interesul pe care l-am simțit de timpuriu pentru a stabili p r i m e l e a t e s t ă r i ale cuvintelor care m-a condus, iarăşi în mod absolut natural, în anii 60, către dorința de a realiza pentru limba noastră un *Dicționar al limbii române din sec. al XVI-lea*, pentru a ajunge şi româna pe picior de „egalitate" cu celelalte limbi romanice care, toate, aveau elaborate deja (de mult!) asemenea indispensabile instrumente de lucru. Zis şi făcut – dar, de fapt, din păcate, „ne-făcut"… Într-adevăr, după ce am primit toate aprobările necesare pentru a începe lucrul la acest dicționar şi după ce, sub îndrumarea profesorilor Al. Rosetti şi J. Byck, i-am trasat liniile de forță, conform unor principii inovatoare, am început să lucrez alături de nouă colegi ai mei de la Catedră şi de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, vreme de 14 ani, deci,

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

tradus în timp, am putea spune că am muncit cu toţii cu sârg nu mai puţin decât 140 de ani… Printre filologii cu experienţă antrenaţi în acest proiect important relativ la istoria limbii române, se număra şi colega noastră Stela Toma, devenită prietenă pe viaţă, căreia îi aduc şi astăzi un prinos de recunoştinţă pentru colaborarea sa statornică. Totul era terminat la începutul anului 1975: cuvintele extrase fuseseră aranjate alfabetic iar lemele gata redactate, urmând să predăm Editurii Academiei manuscrisele în volume separate, pe litere. Dar, într-o noapte de februarie a aceluiaşi an, întreaga lucrare a căzut pradă unui incendiu izbucnit exact în holul de la etajul întâi din incinta Academiei unde erau depuse manuscrisele noastre, evident, într-un singur exemplar, nepermiţându-ni-se, în pofida nenumăratelor solicitări ale noastre către conducerea Academiei Române, să avem un exemplar de rezervă. Dezamăgiţi şi trişti dar, totuşi, încrezători, toţi membrii colectivului nostru au fost de acord să fie reluată lucrarea de la zero; am bătut la toate uşile editurilor, dar niciuna nu a mai acceptat ca o asemenea lucrare să fie introdusă în planul editorial. Nici măcar Editura Academiei Române, care o avea de mult planificată… *Honni soit qui mal y pense*… Să mai adăugăm că nici cea mai neînsemnată anchetă nu s-a făcut pentru a încerca să se explice, într-un fel, izbucnirea flăcărilor în acea noapte de pomină.

De atunci am rămas cu nostalgia acestui atât de necesar dicţionar şi cu o sensibilitate şi mai accentuată pentru lexicul românesc vechi, căruia i-am dedicat, în decursul a zeci de ani, o serie de articole şi câteva cărţi: *Eminescu şi limba veche* (1955, republicat în Dimitrescu 1973, p. 246–266); *Indice lexical paralel (secolul al XVI-lea)* (*ibidem*, p. 121–244, reprodus în Dimitrescu 2018, p. 57–196); *Observaţii asupra înregistrării şi datării cuvintelor în* DLR (Dimitrescu 1976); *Dinamica lexicului românesc. Ieri şi azi*, Bucureşti–Cluj-Napoca, 1995; *Drumul neîntrerupt al limbii române*, vol. I, Cluj-Napoca, 2002, vol. II, 2003; *Note despre datare şi predatare* (Dimitrescu 2006, reluat în Dimitrescu 2014, p. 26–32); *Din nou despre datarea elementelor lexicale ale limbii române – cu privire specială asupra neologismelor* (în Dimitrescu 2014a, p. 274–292); *Din lexicul limbii române vechi*, Bucureşti, 2014; *Aspecte din istoria lexicului limbii române (sfârşitul sec. al X-lea–începutul sec. al XXI-lea)*, Bucureşti, 2018. Toate aceste contribuţii la cunoaşterea unor aspecte vechi ale limbii române au fost elaborate între anii 1955 şi până în ziua de astăzi, în 2018, paralel cu redactarea unui *Dicţionar de cuvinte recente* (DCR), referitor, de această dată, la lexicul românesc actual, ajuns în 2013 la ediţia a treia şi lucrat împreună cu prietenii-colaboratori de nădejde Alexandru Ciolan şi Coman Lupu, a cărei ediţie a patra, acum în pregătire, urmează să vadă lumina tiparului în anul 2023.

Din *Dicţionarul limbii române al secolului al XVI-lea* s-a ales doar scrumul, dar măcar avusesem prevederea ca în anul 1973 să public un fel de „schelet” al dicţionarului dinainte proiectat sub forma mai sus amintitului *Indice lexical paralel* (ILP) tipărit, iniţial, în 1973 şi republicat în volumul apărut în anul 2018, cu intenţia de a pune la dispoziţia cercetătorilor de astăzi şi a celor viitori sub forma

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

unui tablou general materialul lexical de limbă română veche, cuprins în nouă texte importante din sec. al XVI-lea. În acest *Indice lexical paralel*, conceput şi elaborat de subsemnata împreună cu un colectiv restrâns de filologi avizaţi, dintre care Elena Berea, Coman Lupu şi regretatele Rodica Bogza-Irimie, Carmen-Suzana Dumitrescu, Elena Şerban-Barboricǎ, Claudia Tudose, am înregistrat cuvintele ce apar în indicele următoarelor texte din sec. al XVI-lea: *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voroneţian*, *Evangheliarul slavo-român* (1551–1553), Coresi, *Tetraevanghelul* (1560–1561), Coresi, *Liturghierul* (1570), Coresi, *Psaltirea slavo-română* (1577), Coresi, *Carte cu învăţătură* (1581), *Palia de la Orăştie* (1581–1582), *Pravila ritorului Lucaci* (1581).

Preocupată de istoria lexicului limbii noastre, am procedat, după apariţia *Dicţionarului etimologic al limbii române*, I, *A–B*, în anul 2011, la o confruntare între acesta şi ILP. Comparaţia operată între cuvintele din inventarul celor două lucrări a relevat, urmărindu-se lista cuvintelor din ILP, o serie de absenţe în DELR I. După apariţia noului tiraj am înregistrat termenii omişi din DELR, I, 2, *A–B*, dar prezenţi în ILP, în perioada veche a limbii noastre din sec. al XVI-lea, cu indicarea textului, a anului sau a anilor de apariţie a fiecărui cuvânt şi a frecvenţei sale, cifra ultimă reprezentând numărul de ocurenţe al fiecărui lexem care începe cu primele două litere ale alfabetului.

Rezultatul primei confruntări între DELR I, 1 şi ILP a fost concretizat într-o listă de cuvinte omise în DELR I, 1 înregistrate alfabetic. După apariţia, la scurt timp, a noului tiraj, „revizuit”, din 2012, a urmat a doua confruntare, între DELR, I, 2, 2012 şi ILP, al cărei rezultat este prezentat mai jos. Când am refăcut operaţia, am constatat, cu bucurie, că, spre lauda lor, strădania făcută de cei ce au revizuit volumul din 2011 a vizat uneori şi lista de termeni. Menţionăm că am plecat de la principiul că fiecare formă a unui cuvânt întâlnită în textele secolului al XVI-lea se ia în consideraţie numai dacă este atestată ca atare într-un text vechi, ca în cazul nostru, sau (mai) nou. În cele ce urmează, am înregistrat termenii absenţi din DELR, I, 2, A–B, dar atestaţi în ILP în perioada veche a limbii noastre din sec. al XVI-lea, cu indicarea textului, a anului sau a anilor de apariţie a acestuia şi a frecvenţei sale, cifra ultimă reprezentând numărul de ocurenţe ale fiecărui lexem.

Iată lista cu termenii ce încep cu **litera A**: ACIEŞI – CV, 5: ACIU „teslar” – T 1560, 1; ADIN „între” – PO 1581, 1; ADINSERE – T 1560, 1; ADUCERE nu este tratat independent; nici la verbul *aduce* nu-i este consemnată prezenţa, dar credem că nu poate lipsi din DELR, cu atât mai mult cu cât în CV2 are sensul „jertfă”, semnificaţie nesemnalată la vreunul dintre termenii din familia lui *aduce*; ADUNARE nu este tratat independent, iar la familia verbului *aduna* nu este inclus, dar trebuie redactat separat, deoarece are o semnificaţie inexistentă la ceilalţi termeni din aceeaşi familie şi anume „gloată, sobor” în CC 2, 9; AFEDRON „anus” – T, 1560, 2; AFUMAT – PO, 1581, 1; AJUTARE nu este tratat independent şi nu este consemnat sub verbul *ajuta*, dar apare în sec. al XVI-lea în S, 1; ALEGERE nu este tratat independent şi nu este inserat la verbul

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

alege, dar în sec. al XVI-lea figurează în Pr, 1; ALDOVĂNI „a se jertfi” – PO, 1581, 1; ALECSANDRESC – CV, 2; AMALECHITEAN – PO, 1581, 3; AMOREU – PO, 1581, 9; AMORITEAN – PO, 1581, 1; ANATEMAT nu este tratat independent şi nu este consemnat la substantivul *anatemă*, unde apare verbul *anatema*, datat în 1848! *Anatemat* figurează în sec. al XVI-lea în Pr., 1; ANDIMIS – L, 1570, 4; ARBUN „pom” – PO, 1581, 1; ARDERE „jertfă” nu este tratat nici ca independent şi nici sub verbul *arde*, dar trebuia să ocupe un loc în DELR, în special datorită sensului deosebit, „jertfă”, cu care figurează în S, 1; ARHISINAGOG – T, 1560, 5. În total sunt 20 de termeni.

Iată şi termenii care încep cu **litera B**: BDELION „răşină” – PO, 1581, 1; BEADĂ „cusur, greşeală” – PO, 1581, 1; BEARTĂ „margine, tivitură” – PO, 1581, 7; BEREANIN „din Beria” – PO, 1581, 1; BEZACONIE – S, 1; BIRUIRE – L, 2; BLAGOSLOVIE – PO, 1581, 1; BLAGOSLOVIT – Ev., 1551, 1; BUNUGOVITORIU „binecredincios” – CV, 1. În total sunt 9 termeni.

Avem, deci, un total general de 29 de termeni atestaţi în textele sec. al XVI-lea, dar omişi din DELR. Este vorba de un număr relativ mic de termeni, dintre care cei mai numeroşi sunt cei 20 din litera A, urmaţi de cei 9 din litera B. Nu sunt mulţi dar, ca orice cuvânt din fondul limbii române vechi, care nu este nici el prea întins, sunt deosebit de preţioşi. Astfel, nu-i putem compara cu cuvintele actuale, neologice: acestea, tocmai pentru că nu au prea multe „rădăcini” în limba noastră, unde există atâtea sinonime, nu au prea multă stabilitate, în timp ce termenii cu vechime mare, precum cei de mai sus, au mai multe şanse să viеţuiască. Nu vorbim acum despre termenii omişi în DELR I, 2, *A–B*, ci în general despre termenii vechi care, mai târziu, „se ascund” în anumite locuri, devin regionalisme, obsolete, dar tot mai conţin „sevă” în ele, în timp ce neologismele au, unele, o viaţă mult mai scurtă. Lexemele vechi ar trebui ocrotite, „protejate”, precum se procedează cu o seamă de specii de animale sau de plante pe cale de dispariţie. Mă gândesc ca, într-o altă lucrare ce va constitui, într-un fel, o contrapondere a acesteia, să mă ocup şi de soarta unor „cuvinte recente”, de asemenea „absente” din DELR, care îmi trezesc bănuiala că vor fi mult mai numeroase în raport cu aceste arhaisme.

Situaţia de acum, când ne aflăm în faţa unor termeni învechiţi, regionali, rari etc., nu credem că ne poate lăsa indiferenţi, pentru că nimeni nu ştie ce rezervă viitorul generaţiilor următoare de lingvişti şi de filologi: n-ar fi deloc imposibil să se mai găsească unele texte vechi care să poată fi comparate cu cele cunoscute actualmente.

Cei mai numeroşi termeni „absenţi” din DELR I, 2, *A–B*, 2012 se regăsesc în PO: *adin*, *afumat*, *aldovăni*, *amalchitean*, *amoreu*, *amoritean*, *arbun*, *bdelion*, *beadă*, *beartă*, *bereanin*, *blagoslovie*. Urmează 4 termeni atestaţi în T: *aciu*, *adinsere*, *afedron*, *arhisinagog*, tot 4 în CV: *acieşi*, *aducere*, *alecsandresc*, *bunugovitoriu*, 3 în S.: *bezaconie*, *ardere*, *ajutare*, 2 în L: *andimis*, *biruire*, la fel 2 în PR.: *alegere*, *anatemat*, 1 în Ev.: *blagoslovit* şi tot 1 în CC.: *adunare.*

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

Este deosebit de semnificativ că numărul cel mai mare de termeni absenți (12), se găseşte în PO; acest text – care conține un lexic mult deosebit de al celorlalte texte religioase din sec. al XVI-lea, deoarece cuprinde primele două cărți din *Vechiul Testament*, Bitia şi Ishodul – are o altă factură decât majoritatea celorlalte din secolul al XVI-lea cunoscute până astăzi. În plus, PO conține o inovație din perspectivă etimologică, şi anume prezintă o serie relativ mare de termeni de origine maghiară, examinați de Viorica Pamfil, colega noastră – nonagenară, ca şi Stela Toma, căreia i-am dedicat acest text –, editoarea textului, în articolele sale din 1957 şi 1962.

Din unghiul de vedere al frecvenței, se remarcă următoarele vocabule în rang scăzător: în CC2 se înregistrează *adunare* cu 9 ocurențe, în PO *amoreu* şi *beartă* cu câte 7 ocurențe, în CV termenul *acieşi* este prezent de 5 ori, iar în T are aceeaşi frecvență, 5, termenul *arhisinagog*; *andimis* este înregistrat în L de 4 ori; de 3 ori figurează *amalechitean* în PO şi de 2 ori termenul *alecsandresc* în CV, precum şi *afedron* în T şi *biruire* în L. Cu o singură atestare au fost înregistrați 16 termeni: *aciu*, *adin*, *adinsere*, *afumat*, *ajutare*, *alegere*, *aldovăni*, *amoritean*, *anatemat*, *arbun*, *bdelion*, *beadă*, *bereanin*, *blagoslovie*, *blagoslovit* şi *bunugovitoriu*.

După cum este uşor de constatat, mai cunoscuți astăzi dintre aceşti termeni sunt destul de puțini: *adunare* este prezent de 9 ori, *biruire* de 2 ori, iar *afumat*, *blagoslovie* şi *blagoslovit* o dată; cei mai mulți au câte o singură ocurență şi sunt obsolete. Se poate deduce uşor că cele mai multe dintre cuvintele din această serie fac parte din categoria celor r a r î n t â l n i t e în limba noastră, majoritatea fiind regionalisme, sau chiar deloc cunoscute tuturor vorbitorilor români, probabil chiar a acelora din trecut.

Din perspectiva istoriei lexicului românesc, cea mai interesantă categorie, din anumite puncte de vedere, este cea alcătuită din lexemele cu o singură ocurență. Dar şi aceasta numai în caz că termenii respectivi ar aparține realmente cuvintelor *hapax legomenon*, deci dacă ar îndeplini condiția de a nu mai fi fost atestați n i c i o d a t ă în limba noastră; a se putea proba această u n i c i t a t e nu este prea la îndemână, odată ce, până la ora actuală, lingviştii români nu au socotit că este o prioritate să se înregistreze t o a t e atestările cuvintelor. Ar urma, deci, ca, de acum înainte, să se opereze o examinare a m ă n u n ț i t ă pentru sec. al XVI-lea şi a altor texte decât cele nouă supuse discuției mai sus şi, apoi, în (toate!) textele din secolele următoare, adică o activitate realmente uriaşă, care cere un interval de timp enorm. În stadiul de astăzi al studiilor lexicologice şi lexicografice se poate afirma numai că rezultatul nostru în privința stabilirii cuvintelor h.l. este p a r ț i a l şi că siguranța nu se poate avea decât în cazul – ideal! – al cercetării minuțioase a t u t u r o r t e x t e l o r din limba română – vechi şi noi, regionale şi literare, argotice, neologice etc., fără a uita şi luarea în considerație a l i m b i i v o r b i t e. Aceasta presupune, exprimat altfel, un proiect grandios, anume să se elaboreze un adevărat dicționar t e z a u r al limbii noastre sau, deocamdată, mai modest, dar necesar, măcar un simplu „nomenclator”, o listă ce ar cuprinde t o t a l i t a t e a (deşi este, totuşi!, prezumțios a declara aşa ceva…) cuvintelor existente, în trecut şi astăzi, în limba română.

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

Aceasta fiind situația, în momentul de față ne-am limitat la a supune termenii absenți unei comparații cu înregistrările lexicale din cel mai cuprinzător dintre dicționarele limbii române, care este DA, considerat „tezaur” (și de către lingviștii tineri de azi: vezi, de pildă, Celac 2018, p. 201), deși, având o vechime care depășește 100 de ani – literele *A–B* au apărut în anul 1913! –, nu ne așteptam la prea mult „tezaur”. Să nu uităm că S. Puşcariu ne avertizează în textul *Raportului către comisiunea dicționarului*, reprodus la p. XVII din primul volum din DA: „Ceva *mai puțin primitori am fost față cu cuvintele vechi* [subl. n.] ne mai întrebuințate astăzi. Le-am primit, în general, numai atunci când ele erau într-adevăr înțelese [ce mijloace științifice, obiective am avea pentru a pricepe, azi, așa ceva, ne întrebăm? nota n.] și întrebuințate pe atunci, de popor sau de cărturari”.

Oricum, punerea în paralel realizată este instructivă din mai multe puncte de vedere:

Astfel, numeroase – 14 dintre cuvintele luate în discuție mai sus – nu se regăsesc în paginile volumului ce cuprinde literele *A* și *B* din DA: *aciu*, *adinsere*, *afedron*, *aldovăni*, *amalechitean*, *amoreu*, *amoritean*, *andimis*, *arhisinagog*, *bătăraş*, *bdelion*, *beadă*, *bereanin*, *blagoslovie.* Dacă ne referim la semnificația fiecăreia dintre ele, ne putem gândi că, cu excepția notabilă a ultimei vocabule – *blagoslovit*, vezi mai jos! –, oricare poate concura pentru calificativul de h.l.

La multe cuvinte, primele atestări din DA sunt t a r d i v e în raport cu ceea ce găsim în textele vechi românești, de exemplu, în acest dicționar, *ardere* „jertfă” este atestată în *Biblia* din 1688, față de S ce aparține secolului al XVI-lea, iar *blagoslovit* în ms. 1784 în raport cu Ev din 1551.

Mergând mai departe și având în vedere lista alcătuită după apariția primului tiraj din DELR I s-a observat că unii termeni, de acolo vor putea fi redactați la literele următoare, de exemplu *acasă* la *casă*, și apoi, verificând în DELR II, care conține litera C, am întâlnit termenul *acasă* tratat sub substantivul *casă*. Dar aici trebuie reținut că există o diferență de datare: în DELR II, *acasă* este atestat în c. 1650, când acesta a fost înregistrat pentru prima oară cu 90 de ani mai devreme în T. *Adesea* va fi redactat probabil sub *des*, *amistui* sub *mistui*, *împrumuta* și *binecuvânta* sub *cuvânt* (acesta nu se găsește în DELR II, *C*, pentru că volumul al II-lea se oprește la *cizmă*. *Notă la corectură*: având, acum, la îndemână vol al II-lea cu litera *C* completă, am constatat că, într-adevăr, *binecuvânta* se găsește primul sub *cuvânt*, cu trimitere la CV), *blăm* sub *umbla*, *bunăfacere* sub *face*. În aceste situații sugerăm ca în volumele viitoare să se facă, la fiecare cuvânt cu astfel de probleme, trimiterea la termenul unde va fi lucrat în viitor.

Pornind de la principiul verificării și reverificării inculcat discipolilor săi de profesorul J. Byck, considerăm că trebuie dată atenție unor d a t ă r i din DELR, în raport cu cele ce apar în textele din sec. al XVI-lea. Iată două exemple care se alătură celor puse în discuție în alte pagini din acest articol: *apropiat* nu este tratat independent, ci este consemnat la *aproape* (unde figurează verbul *apropia*), datat c. 1650, în timp ce în ILP figurează în L, 2, deci trebuie socotit un decalaj de

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

80 de ani între cele două datări; *beseduit* este o formă inexistentă în DELR I, 2 care, într-un fel, apare sub *beseadă*, unde însă figurează sub o altă formă, *băsădui* (cu varianta *besădui*). În DELR verbul este datat 1563–1583, în timp ce în ILP este citat în S, 1, deci se poate semnala o distanță temporală.

Pentru înțelegerea importanței în română a unor cuvinte, precum cele discutate în categoriile de mai sus, trebuie subliniată situația termenilor cuprinşi în cea de a doua, deoarece se găsesc sub diverse înfățișări în spații geografice deosebite, dovezi clare că respectivele lexeme erau deja bine implantate în limba română din secolul al XVI-lea!

Rareori se întâlnesc între cuvintele absente din DELR, I, 1, câteva sinonime cu altele, precum două lexeme: *beadă* „cusur, greşeală" şi *blăznire* „greşeală"; *adunare* şi *adunătură*; *ajunare* şi *ajunat*, *aldovăni* „a se jertfi" şi *ardere* „jertfă" şi chiar, evident, mai rar, trei lexeme diferite, dintre care unul sub formă de sintagmă: *agrăi*, *a bine grăi* şi *a besedui*, dovezi încă timide, cum este de înțeles în acel moment al evoluției românei din sec. al XVI-lea, ale începutului de îmbogățire a repertoriului lexical al limbii noastre

În aceeaşi ordine de idei, ne-am bucurat mult când am remarcat, chiar dacă numai în cinci cazuri, coincidența trimiterii din DA cu cea din ILP: *acieşi* în CV; *aducere* „jertfă" în CV; *alegând* în S; *apropietor* în PS; *binesufleta* în CV; *binevesti* în CV sau când măcar sunt atestate în şapte cazuri anumite cuvinte în cadrul secolului al XVI-lea: *adormita* la PS față de S în ILP; *ajutare* în DA la Coresi, PS, iar în I L P în S; de asemenea *bezaconie* în DA în Coresi, PS, iar în ILP în S; *binevoi* la DA la Coresi, PS, iar în ILP în Ev.; *blăznire* la DA în CV, iar în ILP în PS.

După cum s-a putut remarca, examinarea aici a literelor A şi B din DELR (de altfel, până în anul în curs, 2018, volumele nu conțin decât cuvintele ce încep cu primele trei litere ale alfabetului, A, B şi C) a avut ca scop evidențierea unui prim „eşantion" cu „absențe", dar oricând ar fi de dorit să se practice o acțiune asemănătoare pentru fiecare dintre literele următoare. Astfel, vom avea măcar certitudinea că vor fi mai puține omisiuni sau chiar – ideal ar fi! – să nu se mai înregistreze nici măcar o absență în DELR din nomenclatorul cuvintelor cunoscute a aparține limbii româneşti vechi. Totuşi nu am pus, încă, punctul pe „i", şi anume întrebarea: ce criterii (ne aşteptăm să fie ştiințifice…) au respectat autorii pentru a lăsa deoparte cuvintele din lista de mai sus şi nu altele?!

Ce concluzii se pot reține din cele discutate mai sus care, dacă se apreciază a fi măcar parțial valabile, ar putea fi luate în considerație în volumele următoare ale DELR?

Având în vedere convingerea că numai citatele pot lămuri şi stabili accepțiile diverselor leme, propunem să se dea, la începutul întâiului paragraf al cuvântului-titlu, prima atestare, indicând sursa şi anul atestării. Ştim că este uşor de zis şi greu de înfăptuit, din mers, acest deziderat, dar pentru ținuta ştiințifică a lucrării acest demers este indispensabil.

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

Considerăm că în prefață trebuie să se acorde o deosebită atenție modalității de elaborare a termenilor compuşi şi să se ia o hotărâre în această privință. Având în vedere că în *Normele lexicografice* din DELR I, 2 instrucțiunile privitoare la formațiile compuse în sec. al XVI-lea nu sunt, în unele privințe, foarte lămuritoare, propunem să fie lărgite, astfel încât, de exemplu, să se înțeleagă, dintre termenii avuți în vedere de noi, unde se tratează formații precum *ainte născut* (probabil la *naşte*, pentru că la *ainte* nu apare) sau *argintutăietoriu* (cum la *argint* nu este tratat, probabil se va găsi la *tăia*). Astfel de cazuri s-ar rezolva, cum am sugerat mai sus, prin „trimiteri" prin simplul v.(ezi)).

Socotim necesar ca la anumiți termeni de la primele litere care urmează să fie redactate, de exemplu, la infinitivele lungi la verbul respectiv, să fie anunțat acest procedeu printr-o trimitere la verb. Evident, aceasta exclusiv în cazul că ne-a întâmpinat în textele vechi forma respectivă.

Sugerăm ca în anumite cazuri să se folosească în text, pe lângă non-culoarea neagră şi o altă culoare, de exemplu roşul sau albastrul. Ar da o notă mai vioaie şi chiar mai veselă volumului, textul ar deveni, probabil, mai atractiv şi astfel, răspunzând unor necesități ştiințifice, s-ar putea sublinia mai apăsat o serie de aspecte specifice. Că „se poate" într-o editură românească a dovedit-o recenta *Gramatică a limbii române pentru gimnaziu* (coordonator: Gabriela Pană Dindelegan), apărută la Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, în 2019, carte bine primită în mediul didactic ce, în ultima vreme, suferea de un fel de anchilozare a gândirii, reflectată cu deosebire în cele două materii principale ale şcolii, limba română şi matematica.

În fine, opinăm că, pentru precizări, absolut necesare într-o lucrare ca aceasta, ar trebui să existe, la începutul volumului, un tabel al textelor utilizate pentru limba veche, alături de indicarea anilor respectivi.

Specialiştii, cu precădere pentru studiile lor viitoare, dar şi oamenii obişnuiți interesați de originea cuvintelor limbii pe care o utilizează zilnic au nevoie de dicționare f i a b i l e. Cu conştiința că nu este deloc simplu, avem credința că obiectivul cel mai urgent ar fi ca, fără a se precupeți niciun efort, literele următoare din DELR să fie puse la dispoziția cercetătorilor din spațiul lingvistic românesc şi romanic cât mai rapid. În absența unor instrumente ştiințifice de lucru, printre care un dicționar etimologic, limba noastră, deşi prezintă un tablou lexical extrem de variat etimologic şi de diversificat semantic, nu ocupă locul pe care l-ar merită în familia romanică… Şi aceasta, mai ales pentru că ne aflăm deja de un anumit timp într-un punct dificil în care studiul limbii române a încetinit sau/şi s-a rărit în mai multe țări din apusul Europei, dintre care prima pare a fi Germania, unde ne-a atras atenția un articol de acum câțiva ani intitulat *Eine Grosse Kultur wird zu einem kleinen Fach*, care are un subtitlu, sub formă de întrebare, chiar îngrijorător: *Romanistik ohne Rumanistik*? (în care este de subliniat termenul *ohne*), în influentul cotidian „Frankfurter allgemeine Zeitung" din 22 VII 2015. Aşa ceva nu este oare nedrept pentru limba română? Numai şi numai în noi stă posibilitatea de a ne re-

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

dresa din această situație total incomodă, iar un *Dicționar etimologic* reprezentativ – pentru că este elaborat după criterii solide, științifice – al limbii noastre ar avea de jucat un rol de seamă aici.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SURSE. SIGLE

Biblia 1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură* [...], Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988 (ediția jubiliară).

CC2 = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*. Publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1914.

Celac 2018 = Victor Celac, *Dicționarul limbii române. O propunere de redactare*, în St. Rom., vol. I, p. 201–214.

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj-Napoca, 1956–1993.

CV = *Codicele Voroneţean.* Ediție de Ion Gh. Sbiera, Cernăuți, 1885.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DA)*. Întocmit şi publicat după îndemnul şi cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, Tomul I, Partea I, *A-B*, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, Bucureşti, 1913; Partea II, *C*, Tipografia ziarului Universul, Bucureşti, 1940; Partea III, Fascicula I, *D–DE* [fără specificarea privind contribuția Regelui], Universul. Întreprindere Industrială a Statului, Bucureşti, 1949; Tomul II, Partea I, *F–I*, „Monitorul oficial" şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, Bucureşti, 1934; Partea II, Fasc. I–III. *J–Lojniță*, Tipografia ziarului Universul SA, Bucureşti, 1937, 1940, 1948.

DCR = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, 1982; ediția a II-a, 1997; ediția a III-a în colaborare cu Alexandru Ciolan şi Coman Lupu, Bucureşti, 2013.

DELR I, 1 *A–B – Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, 1 *A–B*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

DELR I, 2 *A–B – Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, 2 *A–B*. Tiraj nou revizuit, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012.

DELR II, 2 *C – Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. II, litera *C*, partea a 2-a, *clac–cyborg*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2018.

Dimitrescu 1955 = Florica Dimitrescu, *Eminescu şi limba veche*, în RUB, 1955, nr. 2–3, p. 167–187.

Dimitrescu 1973 = Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.

Dimitrescu 1976 = Florica Dimitrescu, *Observații asupra înregistrării şi datării cuvintelor în* DLR, în LR, 1976, nr. 2.

Dimitrescu 2006 = Florica Dimitrescu, *Note despre datare şi predatare*, în LR, 2006, nr. 5–6.

Dimitrescu 2014 = Florica Dimitrescu, *Din lexicul limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Universității, 2014.

Dimitrescu 2014a = Florica Dimitrescu, *Teme lexicale actuale (începutul secolului al XXI-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.

Dimitrescu 2014b = Florica Dimitrescu, *Din nou despre datarea elementelor lexicale ale limbii române – cu privire specială asupra neologismelor*, în Dimitrescu 2014a.

Dimitrescu 2018 = Florica Dimitrescu, *Aspecte din istoria lexicului limbii române (sfârşitul sec. al X-lea–începutul sec. al XXI-lea)*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei, 1965 şi urm.

DLRV = Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârşitul sec. X–începutul sec. XVI)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1974.

Ev = *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (1551–1553). Fotocopie precedată de studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)

h.l. – *hapax legomenon.*
ILP = Florica Dimitrescu, *Indice lexical paralel – sec. al XVI-lea*, în Dimitrescu 1973 şi 2018.
L = Coresi, *Liturghier românesc*, Braşov, 1570. Ediţie de Al. Mareş, Bucureşti, 1969.
LR = „Limba română”, Bucureşti, I, 1952 şi urm.
Pamfil 1957 = Viorica Pamfil, *Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăştie”*, în CL II, 1957, p. 209–218.
Pamfil 1962 = *Lexic* – Viorica Pamfil, *Lexicul „Paliei de la Orăştie”. Observaţii generale*, în CL, VII, 1962, nr. 1, p. 131–136.
PO = *Palia de la Orăştie* (*1581–1582). Text – facsimile – indice*. Ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.
Pr. = *Pravila ritorului Lucaci*, *1581*. Text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.
PS = Coresi, *Psaltirea slavo-română*, *1577*. Ediţie de Stela Toma, Bucureşti, Editura Academiei, 1976.
RUB = „Revista Universităţii din Bucureşti”. Ştiinţe sociale, Filologie, Bucureşti.
S = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII, traduse din slavoneşte*. Ediţiune critică de I.-A. Candrea, vol. I, II, Bucureşti, Socec & Comp., 1916.
St. Rom. = *Studiii romanice*. *Omagiu profesorilor Florica Dimitrescu şi Alexandru Niculescu la 90 de ani.* Editor Coman Lupu, vol. I, II, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2018.
T = Coresi, *Tetraevanghelul*, *1560–1561*. Ediţie de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963.

MOTS ABSENTS DANS LE DELR I, 2, *A–B*
(*Résumé*)

En remarquant l’absence dans le DELR I, 2, *A–B* de quelques mots roumains attestés au XVI-ème siècle, cet article représente une plaidoirie pour la constitution d’un inventaire plus rigureux des lemmes. On insiste sur la nécessité de la présence dans ce dictionnaire scientifique des premières attestations par des citations datées.

Cuvinte-cheie: *cuvinte româneşti*, *texte vechi*, *Coresi*, *dicţionar etimologic al limbii române*.
Mots-clés: *mots roumains*, *textes anciens*, *Coresi*, *dictionnaire étymologique de la langue roumaine*.

Academia Română
Bucureşti, Calea Victoriei, 125

BDD-A30089 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:04:21 UTC)